

Ellen Keys ”Missbrukad kvinnokraft” (1896) skapade debatt från första stund. Här blandas emancipatoriska tankar med reaktionära klichéföreställningar kring ras, klass, kön och sexualitet. Eva Borgström menar att det just är det motsägelsefulla som gör verket fortsatt intressant.

Emancipation och evolution. Ellen Key och den villkorade kärleken Eva Borgström

Ellen Key är en av de mest inflytelserika skribenterna kring frågor om kön och sexualitet i svensk litteratur och ett framstående namn i ett europeiskt perspektiv. Begreppet samhällsmoderlighet, som brukar förknippas med henne, är viktigt i feminismens idéhistoria. Hon var en tongivande talare om tidens frågor och hade kontakt med många av kulturdebattens internationella namn.¹ Hon har varit uppburen som få skrivande kvinnor, men också en ständig källa till förtret. Inte minst för kvinnorörelsen.

Key skrev om kvinnorörelsens frågor och om själva rörelsen. Men hon gjorde det på ett sätt som emancipationens kvinnor inte kände igen. Attackerna mot rörelsen byggde, förbluffande nog, i hög grad på antifeministiska klichéer. Feminister var antingen fanatiska moralanter, karlavulna mankvinnor eller ilskna manshaterskor. De var kort sagt misslyckade som könsvarelser. Genom sina läror och genom genom att sprida sin defekta kvinnlighet

utgjorde de ett hot mot heterosexualiteten.

Den här artikeln ska handla om hur denna hotbild såg ut i debattskriften ”Missbrukad kvinnokraft” från 1896.² Key lade så stor vikt vid de traditionella könsrollernas och den heterosexuella kärlekens betydelse för samhällets utveckling att det provocerar fram frågor också kring det som *inte* får plats i de heteronormativa tankefällorna. Dessa frågor väcktes för övrigt redan under Keys samtid.³

Ellen Key har kallats ”särartsfeminist”, ”biologist” och ”essentialist”. Självt brukade hon kalla sig ”evolutionist”. Flera av dessa beteckningar har i feminismens moderna idéhistoria fått en negativ värdeladdning, även om de givetvis skulle kunna värderas på annat sätt. De fokuserar kön som bärare av olika egenskaper och förmågor och bygger på att olikheterna ska komplettera varandra både på individuell och samhällelig nivå.⁴

Claudia Lindén ville härom året visa att Keys

texter går bättre ihop med nutida genusteori än många tidigare ansett. Hon tonar också ner betydelsen av konflikterna med den dåtida kvinnorörelsen.⁵ Lindén menar att Key överbyggade dualismen mellan natur och kultur i könsfrågan och söker ett sätt att läsa Keys texter som kan förklara de eklektiska och motsägelsefulla dragen samtidigt som (hetero)normativiteten framstår som mindre iögonfallande.⁶ Hon inbjuder därmed till en förnyad diskussion om Key.

Den här artikeln tar en annan riktning. Keys tänkande är, menar jag, minst lika tungt fotat i det förra sekelskiftets heteronormativa biologism som i en feministisk könskritik. Dessa båda diskurser kan knappast samexistera på ett harmoniskt sätt. Det motsägelsefulla hos Key, både i språk och tankar, påpekades redan av hennes samtida kritiker och är i och för sig inget nytt.

Men jag vill lyfta fram det på nytt för att se vad det kan säga om normerna för kön och sexualitet och om det som bryter mot dessa. Som jag ser det är det kanske just ambivalenserna som är det mest intressanta.

Key skulle förmodligen själv ha varit nöjd med epitetet "biologist". Men det rätar inte ut några frågetecken. Innebörderna av begreppet har förändrats i takt med att könsuppfattningen har förändrats. Synen på kropp, kön, biologi och evolution var ytterst motsägelsefull vid förra sekelskiftet – och är ju så än i dag. Men på ett annat sätt. Jag menar att man kunde beskriva Key som en biologisk konstruktivist. Hon var starkt influerad av eugeniken eller rashygien, dvs strävan att förbättra mänskligt material genom biologisk förädling. Detta länkar Keys tänkande till en svunnen tid och för in åsikter om ras, klass, kön och sexualitet som man gärna hade varit utan. Precis som Strindberg – och många andra antifeminister –

tyckte hon sig se samband mellan emancipation och degeneration.⁷ Kvinnorörelsen sågs som ett hot mot könskaraktärerna, heterosexualiteten och mänsklighetens framtid.

Claudia Lindén menar att Keys rykte som antifeminist vilar på att "Missbrukad kvinnokraft" fått för stor plats i diskussionen och att texten dessutom lästs på fel sätt. Hon beskriver den som ett hastverk och lyfter istället fram *Livslinjer* (1903–1906) som det centrala verket. Ulla Manns menar däremot att Keys könsuppfattning inte förändrades så mycket från mitten av 1890-talet och framåt.⁸ Själv anser jag att den kritik mot *Livslinjer* som Anna Maria Roos framförde i *Framtidens religion och framtidens kvinna* (1908) också gäller tidigare texter och att en del av kritiken mot "Missbrukad kvinnokraft" kunde ha gällt även senare verk.

Ulla Manns har analyserat relationerna mellan Key och den samtida kvinnorörelsen.⁹ För att fånga in Keys könsuppfattning använder hon begreppet "essentialistiskt komplementär": "[Key] ansåg att kvinnor och män utifrån biologiska olikheter tillsammans bildade en fullkomlig helhet. De könsspecifika egenskaperna skulle komplettera varandra i ett harmoniskt och jämlikt samspel." Många emancipationskvinnor attraherades av Keys uppvärdering av "kvinnors traditionella ansvarsområden" men reagerade "starkt och konsekvent mot påståenden som tillskrev kvinnor mindre förmåga till intellektuell utveckling", menar Manns. De fann det vara "grovt missvisande" när Key påstod att kvinnorörelsen var i färd med att emancipera kvinnan från sin egen natur.¹⁰ Att kvinnors samhällsliga möjligheter förbättrades kunde inte vara något hot mot naturen. Och vad var egentligen kvinnans natur?¹¹

Missbrukad kvinnokraft

Ty jämte den grundliga och lidelsefria debatt, som jag väntat af de motståndarinnor, jag hade trott mig äga – men först icke fann – så har äfven ett religionskrig brutit lös. Det har visat mig att kvinnosaken, för trettio år sedan endast den andliga öfverklassens sak, nu hunnit bli äfven den andliga underklassens: att samma slags personer, hvilka för trettio år sedan skulle varit kvinnosakens blinda fiender, nu äro dess lika blinda anhängare!¹²

Så uppfattade Ellen Key sina meningsmotståndare när striden kring ”Missbrukad kvinnokraft” rasade som värst. Här beskriver hon emancipationens kvinnor som religiöst fanatiska, blinda, osjälvständiga och andligt underlägsna. Orden är skrivna i stundens hetta, men det finns, som vi ska se, inte så lite etter redan i den skrift som satte i gång striden. Den är knappast skriven som ett inlägg i ett lågmält samtal.

Det lilla häftet ”Missbrukad kvinnokraft” och ”Naturenliga arbetsområden”. *Tvenne föredrag* publicerades på Albert Bonniers förlag 1896. I den första texten kritiserar Key den samtida kvinnorörelsen på en rad punkter. Hon menar att den håller på att förändra kvinnorna på fel sätt. I den andra texten framför hon några förslag på hur hon tänker sig att kvinnornas energi bättre ska tas till vara. De båda texterna hör alltså samman tematiskt.

Föga förvånande väckte skriften debatt. Flera av kvinnorörelsen närstående författare skrev motskrifter – bland andra Anna Sandström, Matilda Roos, Minna Canth, Alma Cleve, Ellen Idström och Ina Rogberg.¹³ Key försökte i sin text smula sönder kvinnorörelsens argument – ofta utan att först beskriva dem korrekt. Hon gjorde det på ett mästrande

sätt och drog sig inte för att teckna niddbilder av emancipationens kvinnor direkt hämtade från samtidens antifeministiska retorik. Kritikerna siktade in sig på olika sidor av texten – sedlighetsfrågan, de antiemancipatoriska argumenten, motsägelserna. Key gick redan samma år till förnyad attack med *Kvinno-psykologi och kvinnlig logik*, en skrift som ytterligare försämrade relationen till hennes kritiker inom kvinnorörelsen.¹⁴

Bokens båda uppsatser var från början föredrag. De har, liksom det mesta av det Key skrev, gott om muntliga stildrag. Här finns ordklanger, språkliga figurer, förenklingar och klatschiga polemiska formuleringar som är verksamma medel i ett muntligt framförande men som kan motverka sina syften i en skriven text.

”Missbrukad kvinnokraft” inleds med att Key framhåller kvinnorörelsens framgångar och beskriver dess strävanden som rimliga. ”Krafven på rätten till full individuell utveckling och full laglig likställighet med mannen, liksom på full arbetsfrihet, har åt kvinnan öppnat den ena banan efter den andra, vunnit den ena lagliga rätten efter den andra.” Några av de viktiga saker som ännu återstår att genomdriva är ”den gifta kvinnans myndighet öfver sin person, sin egendom och sina barn” (s. 4). Utvecklingen sägs gå mot jämställdhet på alla områden. Vid nästa sekelskifte, alltså vid år 2000, kommer jämställdheten att vara ett faktum. Denna utveckling framstår som så självklar att det inte ens tycks nödvändigt att kämpa för den. Key delade således kvinnorörelsens krav på rättvisa. Men den text hon skrev handlar mer om att kritisera emancipationens företrädare än dess motståndare.

Problemet, som Key ser det, är att kvinnorörelsen har varit så inriktad på att ”främja och bevisa likställigheten mellan könen” (s. 6)

att den har börjat driva kvinnorna i fel riktning. Den form av jämställdhet som kvinnorörelsen kämpar för kan därför inte leda till att samhället blir bättre och människorna lyckligare. Kvinnorna ger sig in på männens områden i stället för att utveckla sitt eget. De missbrukar sina krafter. ”Detta missbruk kan kännetecknas så, att kvinnorna i främsta rummet satt in sina frigjorda krafter på områden, där de täflar med männen, men därunder till stor del försummat att utveckla och bruka sin djupaste kvinnliga egendomlighet” (s. 4).

Kvinnornas ”egendomlighet” är kärlek – så som Key definierar den. Problemet är att de moderna kvinnorna inte förstår detta. Därmed berövar de också samhället det goda som kvinnokrafterna hade kunnat frambringa. Key ser som sin uppgift att ”rikta kvinnokraften in på dess allra väsentligaste områden” (s. 5).

Från vetenskapare till siare

Men vem är hon som kan veta allt detta och med en sådan säkerhet ingripa i skeendet och blicka in i framtiden? Vem är det som talar i texten? Vilken position intar hon? Vem vänder hon sig till? Vilket syfte har hon? Hur ser talsituationen ut? Svaret på dessa frågor kan ge en ram för hur texten ska förstås och kanske också förklara varför den väckte en sådan indignation bland kvinnorörelsens folk.

Den första delen av texten framsågs av en iakttagare med inblick i såväl dåtid som nutid och framtid, som har anspråk på objektivitet och som hämtar sin retorik från olika moderna vetenskaper. Hon studerar moderskapets ”fysiska och psykiska bestämningar”, fastställer en ”följriktig psykologisk företeelse”, talar om kvinnors ”säregna produktiva kraft” och framhåller ”utvecklingens oafvisliga nödvändighet”. Hon följer utvecklingskurvor som kan sjunka och stiga, funderar över ”den ännu

rådande skillnaden mellan kvinnans och mannens andliga höjd” och spekulerar över huruvida framtidens kvinnosnillen kommer att ”uppnå en högre nivå” än dagens. Hon studerar mänskligt beteende genom att se hur pojkar och flickor ”i nio fall af tio” uppför sig, undersöker könsfördelningen mellan kvinnliga och manliga genier i historien, identifierar ”den stora grundlag efter hvilken fördelningen är gjord mellan de manliga och de kvinnliga krafterna” och förutspår att ”ingen väsentligt ändrad proportion [kommer] att inträda mellan de båda könens intellektuella förmögenheter” i framtiden. I sina ansträngningar att låta vetenskaplig krånglar hon ibland till det hela så till den grad att den språkliga logiken havererar. Ett exempel är när hon skriver att ”tankens svaghet alltid står i ett, providentiellt avvägt, proportionsförhållande till fördomarnas styrka” (s. 56). Vad betyder det? Att ju svagare tanken är desto starkare är fördomen? I så fall en plattityd som hade kunnat uttryckas mycket enklare.

Textjaget är en vetenskapare som beskriver problemets bakgrund, konstruerar hypoteser, inhämtar fakta, kvantifierar, prövar teser, lägger fram bevis, påvisar felslut hos sina meningsmotståndare och drar slutsatser om framtiden. Den talande gör anspråk på vetande från såväl medicin, biologi och samhällsvetenskap som kulturvetenskaperna.

De 25 första sidorna ägnas åt att tillbakavisa de argument som kvinnorörelsen använt för att förklara varför kvinnorna befunnit sig i kulturhistoriens marginaler; sådant som att kvinnor haft det sämre förspänt än män vad gäller uppfostran, utbildning, arbetsmöjligheter, rörelsefrihet, förebilder, attityder, lagar och regler. Givet lika förutsättningar skulle arbetsresultaten bli likvärdiga, resonerade kvinnorörelsen – då som nu. Men de har fel, säger Key.

Överklasskvinnorna och klosterkvinnorna har haft samma möjligheter som åtminstone underklassens män men ändå presterat sämre.

Det könsspecifikt naturenliga kan skönjas inom alla områden, såväl inom konsten som inom familjen, arbetsmarknaden och politiken. Det finns bara två områden där kvinnor är likställda med män. Det ena är filantropin och det andra är "som reproducerande konstnär medelbart skapande ur det stoff, diktaren eller tondiktaren gifvit henne" (s. 9). Det är i egenkap av sångerska, skådespelerska, brevskriverska och salongsvärdinna som kvinnan kan vara intellektuellt genial. Det är i samspel med det tankestoff som män har skapat som den kvinnliga konstnären kommer till sin fulla rätt. "Icke ensam, utan såsom med sig införlivande en annans tanke eller skapelse; stående i förhållande till en annans personlighet, eller såsom medkännande i de mångas lidanden – så är det, som kvinnans eget individuella väsen blommar" (s. 9). Den ideala kvinnliga skaparkraften tänkes leva i ett symbiotiskt förhållande till ett manligt intellekt. Den heteronormativa komplementariteten finns alltså inte bara i det praktiska livet, utan också i det intellektuella. Tanken är en kliché som var mycket populär under romantiken, en period som gett Keys tänkande avgörande impulser.

Den stora självständiga prestationen kräver trohet mot den egna naturen och den är helt enkelt olika för män och kvinnor. Konsten, vetenskapen och politiken är männens områden – kvinnornas är hemmets och kärlekens. Kvinnor kommer aldrig att bli lika framgångsrika som männen på deras områden, menar Key. I alla fall inte med sin kvinnlighet i behåll.

För att sammanfatta det ofvan sagda, så torde erfarenheten hittills visa: att så länge det yttre arbetet icke för kvinnan är det

centrala utan det periferiska intresset, så länge behåller hon under arbetet sin kvinnliga egendomlighet. Men arbetet blir då, i regeln, af sekundärt värde. Skall det åter blifva af första klass, då måste det erhålla samma plats i kvinnans som i mannens lif. Och tager det denna plats, då måste det också så småningom verka fysiskt och psykiskt omdanande på kvinnotypen. För den moderna vetenskapen blir det verkligen icke endast en inskränkt fördom, det gamla talet om den kvinnlighet, som genom emancipationen kunde komma att gå förlorad (s. 25).

Detta citat ger ett koncentrat både av tankeinhållet i "Missbrukad kvinnokraft" och en bild av den som talar i texten. Kvinnlighet kopplas till arbete i hemmen och manlighet till det yttre arbetet, en allt annat än ny tanke vid den här tiden. Det nya är istället att talet framförs av en person som associerades med kvinnorörelsen i kombination med det vetenskapliga anspråket. Talaren fastställer ett kausalt förhållande mellan kön och prestation. Eftersom kvinnor arbetar i hemmen kan de inte prestera lika bra som män gör utanför hemmet. Om de lägger all kraft på det yttre arbetet kan de prestera lite bättre där – men ändå inte lika bra som männen. Och det sker då på bekostnad av kvinnligheten. Detta är en grundtanke i texten, vilket dock inte hindrar att det också bjuds på motsatta åsikter i frågan här och var. Ser man bara till korta citat kan man som regel alltid hitta argument för motstridiga idéer i Keys texter. Styrkan i hennes argumentation är de slagkraftiga formuleringarna, inte det konsistenta resonemanget.

Talaren lägger fram det som "erfarenheten hittills" har visat och uppfattar sig själv som ett språkrör för den moderna vetenskapen. Talet

om att könskaraktärerna kan förstöras och att defekterna kan bli ärftliga handlar om mer än bara fördomar:

Då kvinnan liksom mannen bokstafligen och andligen stänger dörren om sig, gör sig blind och döf för de livvets fina nyanser och halftoner, dem hon nu har så vaket sinne för, då hon liksom mannen ger lifsförhållandena andra rummet och lifsgärningen första rummet i sitt hjärta – då har denna modifikation ägt rum, som man fann otrolig när den förutsades af ens morfar, men som blir betänkelig nog, när den visar sig som en följdriktig psykologisk företeelse (s. 25–26).

Gamla morfar hade rätt i sina förutsägelser. Den moderna vetenskapen har bekräftat att kvinnligheten verkligen kan förändras och att denna ”modifikation” är resultatet av kvinnornas förändrade levnadsvanor. Gammal beprövad erfarenhet knyts på så sätt samman med vetenskap. Talaren gör anspråk på att behärska båda.

Talaren använder sällan ordet ”jag”. Ofta påstås tankarna vara logiska konsekvenser av den bevisning som framläggs, snarare än åsikter. Till exempel så här: ”Ur det redan sagda framgår: att ju mera andligt begåfvad en kvinna är, dess djupare blir den ofta tragiska dualismen i hennes tillvaro” (s. 26). Eller också fram sägs de i en rak påståendesats: ”Det är moderligheten, som på det erotiska området gjort kvinnan lika genialiskt öfverlägsen mannen, som han är henne intellektuellt öfverlägsen” (s. 28–29).

Men på några ställen är det ändå ett ”jag” som för ordet. Första gången det sker är i början av texten. Talaren konstaterar att många ”ytliga fördomar om kvinnans ’natur’” har

skingrats genom kvinnors framgångar inom arbetsområden som tidigare betraktades som manliga, men att något därmed också gått förlorat:

Jag utgår nämligen från den åsikten, att en bestämd väsensolikhet finnes mellan mannens och kvinnans natur, en olikhet, som icke upphäves af det sakförhållandet, att kvinnor finnas med manligt skaplygne, liksom män med kvinnligt, eller att gemensamt mänskliga egenskaper finnas hos båda könen, eller att en ömsesidig inverkan äger rum, genom hvilken mannen i viss grad tillägnar sig de för kvinnan och kvinnan i viss grad de för mannen egendomliga dragen (s. 5).

Passagen återfinns efter tillbakablicken på kvinnorörelsens historia och omedelbart innan Key övergår till polemik. Hon lägger fram den åsikt som ligger till grund för sitt fortsatta resonemang och karakteriserar den dessutom som just en ”åsikt”, vilket annars alltså sällan sker i texten.

Talaren nöjer sig inte med att beskriva sakernas tillstånd utan vill också ingripa i skendet och på sikt bidra till människosläktets utveckling. Hon uppträder i rollen som sina medsysstrars uppfostrare och mänsklighetens förädlare. Kvinnorna måste lära sig att tala till männen på ett bättre sätt: ”Ty hvad kvinnan bör lära, det är att framställa sina kraf med mera gratie och mera vishet, med mera hänsyn till mannens skaplygne” (s. 29). Då kommer männen att lyssna.¹⁵ Men det är inte bara sättet att tala som måste förbättras, utan även det som sägs. Talaren vill förändra kvinnorörelsens inriktning: ”Att till naturenliga arbetsområden rikta kvinnan, det borde vara kvinnosakens främsta intresse, i stället för att man nu

kritiklöst hälsar kvinnan välkommen på hvarje manligt område” (s. 21). Att identifiera dessa områden är det centrala temat i den lilla pamphlettens båda föredrag.

Textjaget är en samhällsförbättrare som säger hur kvinnokraften bör riktas och som inte drar sig för att säga obekväma sanningar. Talaren blickar in i framtiden och utmålar dystopier om hur illa det kan gå om inget görs och en utopi om hur bra det kan bli om hennes ord vinner gehör.

I slutet av texten uppträder talaren allt oftare i rollen som siare och allt mer sällan som vetenskapare. Transformationen sker successivt. På de sista sidorna har hon helt övergivit den vetenskapliga retoriken och blickar i stället inspirerad in i framtiden: Först ”när kvinnan sätter in sin egen vibrationshastighet i kulturförloppet, skall detta börja röra sig i en annan riktning” och när ”moderlighetens kraft en gång framträder på jorden i sin fulla självhärlighet” då skall den ”åt världen föda frälsningen” (s. 62–63). Här är det den inspirerade Sierskan som talar.¹⁶

Men vem är då den tänkta mottagaren av talet? I en efterskrift till utgåvan heter det att föredragen ”äro riktade till öfverklassens kvinnor, emedan det är från dessa emancipationsrörelsen utgått och hos dem, dess idéer stelnat till dogmer” (s. 92). Men om det var dessa kvinnor Key ville kommunicera med verkar det underligt att hon tecknade nidsbilder av dem. Arbetarklassens kvinnor är öppnare, fortsätter Key, men de är ”icke skickade till ledare, när det gäller att föra kvinnosaken in på nya banor”. Vem ska då göra det?

”Missbrukad kvinnokraft” handlar om kvinnorörelsens historia, den kritiserar rörelsen i syfte att förändra den även om alla motsägelser gör det svårt att konkret se vad det är Key vill. Talaren framför sina tankar på ett sätt

som gör att det inte primärt kan vara kvinnorörelsen som är den tänkta mottagaren. I *Kvinno-psykologi och kvinnlig logik*, där Key kommenterade reaktionerna på sitt utspel, sa hon sig vara förvånad över att kvinnorna inte förstod henne när det fanns så många män som gjorde det. Men det var kanske inte så konstigt. Key bekräftade frekventa antifeministiska klichéer. Dessutom präglades texten av förakt för (de kvinnliga) kritikerna. I efterskriften skrev Key att ”näst efter glädjen att bli förstådd af dem, hvilkas omdöme man aktar, står onekligen nöjet att vara oförstådd af de öfriga” (s. 91).

Här finns rena smädesuttryck, som ”kvinnoemancipationens fanatici”, och de ”blinda sedlighetsifrarna”. Men här finns framförallt ett polemiskt tilltal som måste ha varit svårsmält. Emancipationens företrädare ”förbiser”, behåller ”undertron”, hyser ”vidskepelse”, men visar sig ha ”glömt” det viktiga. Kvinnorna ”hoppas finna kvinnogeniet segra öfver kärleken” genom att ”studera snillrika kvinnors lefnadsöden” men om vi läser ”stjärnorna rätt, skola vi finna” något helt annat (s. 14). Hon beklagar den ”besinningslöshet” med vilken kvinnorna söker sig in på manliga områden och framhåller att ”kvinnorna skulle kunna undvika mer än en smärtsam tillrättavisning, ifall de började inse hvad tillvaron verkligen behöfver” (s. 22). Själv vet hon att berätta vilka egendomligheter som väller fram ur ”kvinnans djupaste naturgrund” (s. 23). Hon kan lägga fram ”avgörande bevis” på hur saker och ting förhåller sig och hon har kunskap om kvinnofrigörelsens ”innersta betydelse” (s. 61).

Att älska eller icke älska

Vid åtminstone ett tillfälle drar Key in sina presumtiva kvinnliga kritiker i texten och avspisar dem på ett kränkande sätt. Det sker i anslut-

ning till den passage där hon har försökt bevisa att det inte är bristande tillfälle utan bristande förmåga, som gör att kulturhistorien har så få kvinnliga genier att visa upp. Att detta skulle möta kritik måste Key ha förstått. Det handlar ju om argument som emancipationens företrädare hela tiden tvingades bemöta. Talaren söker förekomma den väntade kritiken genom att misstänkliggöra de kvinnor som kunde förväntas framföra den:

Männen tillhöra ej blott etnografiskt, utan äfven psykologiskt flera raser; kvinnorna tillhöra endast tvenne: den, som kan älska, och den, som icke kan det. För det fåtal kvinnor, som hör till den senare rasen, gäller intet af hvad jag här kommer att yttra. Hos den äkta kvinnan når nyss nämnda behof af personliga förhållanden sin högsta styrka på det område, som äfven är högsta ändamålet med detsamma: moderskapet genom kärleken (s. 9–10).

Det finns alltså äkta kvinnor – logiskt sett borde det då också finnas oäkta. Den äkta kvinnan kännetecknas av sin förmåga till (hetero)kärlek. Det är dessa kvinnors väsen talaren analyserar och det är deras kärlekskraft som ska lyfta samhället till nya höjder. Key utgår från att denna grupp utgör en överväldigande majoritet. Men man kan ju undra om den geniala kärlekskonst hon föreskrev verkligen var så utbredd och om den bäst skulle komma till sin rätt på de villkor hon skisserade. (Exempelvis att den gärna skulle vara utomäktenskaplig, ingen lätt sak under en tid när ogifta mödrars situation var allt annat än gynnsam.) Keys kritiker trodde inte det. Och framför allt trodde de inte att det fanns så många män som levde upp till standarden.

Det är dessa kvinnliga kritiker talaren desa-

vouerar genom att beskylla dem för att sakna kärleksförmåga. De är inte äkta kvinnor. Frågan är vad de i så fall är. Yrkeskvinnor? Emancipationskvinnor? Sedlighetsivrare? A-maternella? Kroppsligt/själsligt modifierade? Karlavulna? Manshatare? Sappfiska? Key använde alla dessa beteckningar och fler därtill i sina skrifter. Men om det nu är så få kvinnor som saknar förmåga att älska – varför då slösa kraft på dem?

Syftet med ”Missbrukad kvinnokraft” är att ingripa i den förändring av relationen mellan könen som kvinnorörelsen just sägs vara i färd med att åstadkomma. Key oroar sig för att det specifikt kvinnliga ska gå förlorat om kvinnorna ger sig in på männens områden. Detta hotar att underminera heterosexualiteten och därmed leda till människosläktets undergång: ”Hoppet om kvinnans slutliga likställighet med mannen i andlig produktionskraft borde – om kvinnorna vore följdriktiga – hvila på den pessimistiska filosofiens lära om släktets slutliga utdöende” (s. 12). Varför? Vilka är de premisser som leder fram till en sådan slutsats? Könskaraktärerna har utvecklats genom årmiljoner av evolution. Men Key oroar sig inte desto mindre för att kvinnorörelsen ska förändra dem på bara några decennier. Könet är å ena sidan tryggt förankrat i våra kroppar. Å andra sidan påverkas det av tankar och handlingar. Heterosexualiteten är både naturens och kulturens fundament, men måste ständigt återskapas för att inte gå förlorad. Key laborerar med två diametralt olika könsuppfattningar samtidigt.

Kvinnorörelsen menade att könsegenskaperna är tillfälliga och hyste gott hopp om att kvinnor i framtiden skulle kunna förena rollen som maka och mor med rollen som yrkesarbetande. Men det är ett omöjligt projekt, enligt Key, eftersom ”atletens muskler tagas från

hans hjärna, vetenskapsmannens hjärna från hans muskler” (s. 12) och, kan man tänka, kvinnans heteronormativt bestämda kvinnlighet från den kvinna som axlar någon av männens roller. Key menar att om kvinnorna tillägnar sig männens kompetenser så kommer det ske på bekostnad av något annat. Väsentliga värden skulle gå förlorade och mänskligheten urarta. Detta sägs vara ett faktum som redan kan studeras i andra länder:

Man har redan från de land, där kvinnosaken hunnit längst, en del vittnesbörd om att kvinnorna allt mindre mäktas moderskapet och, till följd därav, allt mindre önska det. Stundom kan man t.o.m. få höra yttranden, där celibatet framställs som det för kvinnan värdigaste, ja, att det är en rest af lägre instinkter, när en kvinna icke hellre väljer sin utveckling som intelligensvarelse än som könsvarelse, ifall icke bägge delarna kunna förenas (s. 13–14).

Kvinnorna kan bara nå framgång på männens område om de undertrycker sina omsorgsimpulser. I länder där kvinnorörelsen är stark håller kvinnorna på att förlora sin lust och sin förmåga att bli mödrar och ibland väljer de bort heterosexualiteten till förmån för sitt arbete. Om tillräckligt många kvinnor förändrar sitt beteende och detta får fortgå i några generationer så kommer det att leda till en förändring av den mänskliga arvsmassan. Kvinnokönet kommer att omvandlas. Här tycks det som om Key tänkte sig att män och kvinnor vore två skilda arter och att kvinnors beteende kunde leda till ärftliga förändringar på den kvinnliga avkomman:

Tusen ömhetsimpulser måste dessa utåt arbetande kvinnor undertrycka; tusen per-

sonliga omsorger om de sinas lycka måste de uppgifva. En sådan kvinna nödgas förhärda sitt hjärta för dagliga vädjanden till densamma; dagligen rycka sig ur små, fasthållande barnahänder eller ur det hem, där hon, som dotter eller hustru, har kära plikter att fylla. Ännu gör flertalet kvinnor, äfven de snillrika, allt detta med saknad. Men låt kvinnans offentliga arbete alltjämt ökas, låt det pågå under fem, sex generationer, och – kvinnorna skola visa sig själsligt modifierade (s. 14).

Den moderna kvinnan måste göra något annat än männen har gjort för att förändra samhället på ett gynnsamt sätt. Kvinnan måste bevara och utveckla de kvinnliga könsegenskaperna i hemmen och sedan föra ut dem på en samhällslik nivå. Individens strävan måste bringas i samklang med människoorganismens evolutionära intressen. I dessa resonemang är historia, psykologi och biologi sammanlänkade med varandra på ett sätt som framstår som förvirrande för en nutida läsare, men som är typiskt för den tid i vilken det skrevs.¹⁷

Samlifvet mellan nutidens mera andligt utvecklade kvinnor och mer känsligt förfinnade män måste nämligen finna nya former. Och det är kvinnan, som skall dana dessa friare, men just genom själfva friheten, fastare former.

Det är allvaret i denna uppgift, som framstidskulturen ställer på kvinnan, hvilket gör det oroande när kvinnor förbise, att deras frigjorda krafter, deras mer utpräglade individualitet, deras vakna sociala känsla, deras ökade bildning, deras vidgade andliga synkrets – att allt detta har större mål än att syfta till likställighet med mannen i de fall, där naturen starkare ut-

rustat honom, och där kvinnan ej kan nå upp till mannen, utan att okvinnliggöras (s. 30–31).

Den samtida kvinnorörelsens krav är alltså fel ställda. Jämställdhet för den individuella kvinnan är inte nog. Och heller inte önskvärd, åtminstone inte så som kvinnorörelsen tänkte sig. Den skulle förstöra själva kvinnligheten. Naturen har ett högre evolutionärt mål än många kvinnor har förstått. Deras krafter ska istället användas för att förädla familjemedlemmarna och sedan föras ut i samhället genom att kvinnorna tar med sig sina moderserfarenheter i ett utåtriktat socialt arbete, eller indirekt genom männen och barnen. På sikt kommer kvinnokraften därmed att förändra samhället och bidra till att hela människosläktet förädlas.

Talaren i Keys text oroar sig alltså för att kvinnorna ska förmanligas och överge heterosexualiteten och moderskapet. Det är samma skräckvision som tidens antifeministiska retorik brukade måla upp. Däremot tycks Key inte vara lika rädd för männens överträdelser till kvinnliga domäner. Tvärtom framställs männens gränsöverskridanden som konstnärligt värdefulla:

Visserligen har snillet ofta något af det andra könets egendomligheter, men den geniale mannen har mera af den kvinnliga naturen, än den geniale kvinnan af den manliga, och genom denna fördubbling blir det manliga snillet större af de två. Det är, å andra sidan, vildheten i kvinnans natur, som sålunda också blir begränsningen i hennes geni.

Den väsensfrändskap, som finnes mellan det "evigt kvinnliga" och det kreativa i skaldens och konstnärens genius, detta gör att dessa bättre än andra män förstå kvin-

norna och, omvänt, af dem bli förstådda (s. 59–60).

Mäns expansion in på kvinnlighetens område framställs alltså som något gott och kreativt. Männen vinner nya dimensioner i sitt fantasi-liv när de närmar sig det kvinnliga utan att därför förlora sin manlighet. Dessutom ökar deras förmåga att kommunicera med kvinnorna. Det omvända gäller däremot inte. Kvinnorna förlorar lätt sin kvinnlighet, men har svårt att på ett bra sätt införliva manliga egenskaper. Medan männen sägs kunna erövra en dubbel uppsättning könskompetenser, riskerar kvinnorna att stå där utan några kompetenser alls. Kvinnorna skulle av egoism kunna utveckla sina manliga egenskaper, men det skulle i så fall bara gynna dem själva. För samhället som helhet vore det en förlust.

Keys könsekvationer

Genibegreppet är centralt i Keys tänkande, men hon har påtagliga svårigheter med att bestämma den konstnärliga genialitetens väsen när den uppträder hos en kvinna. I början av "Missbrukad kvinnokraft" slår hon fast att de få kvinnliga genier som kan jämföras med män aldrig varit mödrar eller att de redan lämnat modersomsorgerna bakom sig när de påbörjat sitt konstnärskap. Men lite längre fram argumenterar hon i rakt motsatt riktning:

Att helhet och fullhet inom alla personliga förhållanden – och framför allt inom det äktenskapliga – är betydelsefullt särskilt för den geniale kvinnans produktion, det framgår däraf, att det bland århundradets stora kvinnliga snillen icke finnes något, om hvilket man icke kan bevisa, att ingifvansens starkaste vågor gått, med blodets, genom hennes hjärta. De med konstnärlig

och dikterisk skaparkraft begåfvade kvinnorna hafva äfven i erotisk mening fått mest och tagit mest (s. 31).

Å ena sidan kan alltså kvinnlig genialitet inte förenas med kärlek och moderskap, och å andra sidan kan det inte tänkas utan just (hetero)kärlek. "Missbrukad kvinnokraft" är en text full av motsägelser av detta slag. Key skriver om "dussinkvinnor" och "dussinmän" och drar upp riktlinjer för hur dessa ska bete sig för att mänskligheten ska kunna utvecklas. Men samtidigt gör hon undantag för undantagspersoner. Geniet följer inte samma lagar som andra. Det skapar sina egna.

Motsägelseerna i texten kan illustreras i användningen av den enkla lilla ekvationen $2 \times 2 = 4$, som är en återkommande formel för den könsliga kraftekonomin.¹⁸ Att tala om kön i matematiska termer var att göra anspråk på strikt vetenskaplighet. Key var inte ensam om detta, också Strindberg gjorde det.¹⁹ Första gången ekvationen dyker upp i "Missbrukad kvinnokraft" är när Key vill visa hur fel kvinnorna har när de tror att de ska kunna förena (hetero)kärlek och moderskap med konstnärlig kreativitet på männens nivå. En kvinna som tror på denna möjlighet sägs vara en varelse "som när mannen säger: två gånger två är fyra, svarar honom: Det tror jag inte, och huru ni än bevisar, behåller jag min tanke om saken" (s. 12). Här är det en brist att kvinnorna *inte förstår* ekvationen.

Nästa gång den dyker upp är det dock istället en brist *att de förstår den*. Om kvinnorna inte följer Keys råd utan låter sig modifieras kommer deras insikt om att $2 \times 2 = 4$ att "vara manligt klar och fast. Men det torde hända att kulturens och lyckans summa då blir endast en addition av samma slags värden, icke en organisk produkt af olika väsensarters förening och

harmoni" (s. 14–15). Här ses kvinnornas matematiska kompetens i stället som ett bevis på deras könsliga inkompetens. Det har blivit en addition inte en produkt, klagar Key. Men, kunde man invända, produkten av 2 och 2 råkar faktiskt var densamma som summan. Alltså 4.

Tredje gången ekvationen dyker upp är i slutet av texten då vetenskaparen och evolutionisten lämnat plats för Sierskan. Då kastas matematikens grundläggande ordning en gång för alla över bord. Sierskan säger om den geniala kvinnan: "Att för henne aldrig två gånger två är fyra!" (s. 58). Längre fram i författarskapet slog Key helt frankt fast att 2×2 är fem för den geniala kvinnan.

Hur detta ska läsas är inte lätt att lista ut om man har de tidigare tolkningarna av ekvationen i minnet. Kvinnorna har fel både när de kan räkna till fyra och när de inte kan det. Citatet ovan följs av en passage där talaren menar att kvinnorna inte ska nöja sig med männens "system och politiska skäl, deras statistik och tabeller, deras slutledningar och utredningar". Kvinnorna ska istället överskrida den logik som råder inom dessa områden. Läsaren är rimligen ganska förvirrad vid det här laget. Det var ju med hjälp av tankestrukturer, begrepp och stilistiska element just därifrån som talaren i texten byggde upp sin auktoritet. Om allt detta nu ska förkastas förstör hon den plattform hon själv byggt upp åt sig.

Det är alltså inte bara idéerna som är motsägelsefulla i "Missbrukad kvinnokraft", utan också värderingarna, talarrollen, sättet att förhålla sig till läsaren, den retoriska logiken, bildspråket och de diskursiva sammanhang texten skriver in sig i. Key gav sina kritiker gott om utrymme att spela på. Men opinionsmässigt vann hon kanske ändå. Inte på grund av styrkan i sin argumentation, utan på grund av intensiteten i den. Sylvia Määttä menar att Key

många gånger lästes selektivt.²⁰ Hennes popularitet kan i viss mån också ha att göra med att hon i så hög utsträckning spelade på antifeministiska klichéer.²¹

Om kvinnorna skulle börja leva emanciperat skulle kvinnligheten enligt Key alltså undermineras och mänskligheten utarmas. Det är ”*maninnans* framträdande, som jag velat motverka”, skriver hon.²² Maninnan – den modifierade, den a-maternella som hon kom att kallas i senare skrifter, hermafroditen, den manhaftiga, den hatiska, den fanatiska, den sapsiska, den kvinna som männen ratar – var ju precis det spöke antifeministerna brukade använda för att skrämja kvinnorna tillbaka till de gamla könsfällorna. När Key söker efter exempel på hur illa det kan gå när en kvinna bryter mot könsordningen, finner hon, som så många andra försvarare av den heteronormativa ordningen både före och efter henne, drottning Kristina.

Utopism och biologism

Key fick – logiskt nog – av sina kritiker frågan om hur hon såg på sin egen position som kvinna och intellektuell. Den bakomliggande tanken var förstås att ställa Keys idéer mot hennes egen livspraktik. Givet hennes eget resonemang borde frågan ha varit besvärande, särskilt med tanke på att hon så starkt betonade att det levda och det tänkta livet hörde samman för kvinnorna. I *Kvinnopsykologi och kvinnlig logik* svarar hon obekymrat:

Jag tänker, för det första, att mina föredrag medelbart äro ett bevis för den manliga intelligensens öfverlägsenhet. Ty utan de väckelser, jag genom manliga tänkare erhållit – som bekant äro alla de yppersta filosofiska, psykologiska och biologiska arbeten om kvinnan skrivna af män! –

skulle jag icke kunnat åstadkomma dessa föredrag. [För det andra är de] ett uttryck af den kvinnliga öfverlägsenheten. Det evigt kvinnliga mäktar på känslans område det samma, som det evigt manliga på tankens: att utanför sig själf finna en punkt från hvilken tillvaron kan lyftas (s. 193).

Key säger sig skriva utifrån någon form av känslans logik snarare än tankens och hävdar att det är manliga tänkare som gör hennes skrivande möjligt. Citatet visar svårigheterna med att ”rädda” Key åt nutida feminism genom att läsa in hennes texter i en kvinnolitterär tradition. Key lerade sig gärna med manliga tänkare. Dessutom skrev hon själv in sig i direkt antiemancipatoriska diskurser.

En del av frågan om hur Key såg på sin egen position förblev tyvärr obesvarad – den som vette mot det levda livets praktik. Hur fick Ellen Key sina teorier att gå ihop med det faktum att hon själv var kvinna och samtidigt en tongivande skribent? Att hon själv var ogift och aldrig fick några barn men ändå värderade heterosexuell tvåsamhet och moderskap så högt? Att kvinnor var viktiga i hennes liv och att hon hade vänner och bekanta som levde i samkönade relationer men att hon ändå blev en propagandist för heteronormativiteten?²³ Och sist, men inte minst – att hon arbetade med kvinnofrågor och kvinnors skrivande men ändå uttalade sig så föraktfullt om såväl skrivande kvinnor och emancipationens företrädare som de idéer de förde fram?

Key levde i en föränderlig tid och hämtade sina influenser från sinsemellan motstridiga diskurser. Hennes texter om kön, sexualitet, konst och politik går inte ihop, utan vimlar av tankeglapp och motsägelser. Hon försökte införliva sin tids vetande om människan både i nutid och dåtid, både som kulturvarelse och

som naturvarelse. Hon hämtade inspiration från romantiker som Rousseau och Atterbom, samtidigt som hon gjorde sig till taleskvinna för ett socialdarwinistiskt paradig. Hon hämtade influenser från 1880-talsradikalismens stilideal samtidigt som hon uppträdde i rollen som inspirerad siare. Flera av de textliga motsättningarna som detta medförde har redan påpekats. Några av de idémässiga kan ringas in så här:

- Motsättningen mellan kön och sexualitet som föränderligt i det korta respektive långa perspektivet. Den komplementära heterosexualiteten är resultatet av årmiljoners evolution. Den är den för naturen och kulturen, för individen och kollektivet mest ändamålsenliga samlivnadsformen. Ändå är den häpnadsväckande bräcklig. Dess undergång finns hela tiden runt hörnet. Den måste ständigt återskapas. Key tyckte sig se att kvinnornas vilja och förmåga att älska männen och att föda, amma och fostra barnen höll på att försvagas i det samtida Europa. Det handlade både om kroppsliga och själsliga egenskaper. Kvinnorörelsen och det moderna samhället kunde på några decennier förstöra det evolutionen skapat.

- Motsättningen mellan en radikal och kontroversiell driftsbejakelse och en villkorad syn på kärlek. Key förståelse av kärlek var androcentrisk och heteronormativ. Det första påpekades även av kvinnorörelsen.²⁴ Sexualitet utanför äktenskapet var riskfyllt för kvinnor i en tid då deras ekonomiska, moraliska, medborgerliga och arbetsrättsliga villkor var allt annat än jämställda och då ensamstående mödrars situation kunde vara mycket svår. Äktenskapet var därför att föredra för en kvinna som ville leva med en man, även om äktenskapslagstiftningen var usel. Så kan en del av kritiken

mot Keys driftsbejakelse sammanfattas. Att hennes kärlekssyn också var programmatiskt heteronormativ kunde däremot ingen påpeka offentligt.

- Motsättningen mellan individens intressen och det mänskliga kollektivets. Keys visioner handlade om hur mänskligheten som helhet skulle utvecklas till en allt större biologisk och kulturell perfektion. Evolutionskampen fördes mellan arter, raser, klasser, kön, egenskaper, personlighetstyper, kulturer, kärleksformer osv. I denna utveckling samspelade psykologiska, biologiska, ekonomiska och kulturella mekanismer. Allt ingick i den gemensamma organismens utveckling. Key framhöll alltid individens rätt att gå sina egna vägar. Samtidigt pläderade hon för människoartens överindividuella intressen. Enligt hennes sätt att se kom kvinnornas personliga intressen ofta i konflikt med mänsklighetens.

- Motsättningen mellan den ojämsställda samtiden och den jämställda utopin. Key skrev så mycket om ett framtida utopiskt samhälle där kvinnor och män skulle vara olika men jämställda, där heterosexualiteten skulle utvecklas på fria och jämlika villkor, där kvinnorna skulle leda familjens, samhällets och mänsklighetens utveckling fram mot nya evolutionära mål, att andra saker hamnade i bakgrunden. Key kritiserade kvinnorörelsen för att den var så upptagen med de samtida problemen att den inte kunde arbeta i riktning mot det framtida mänskliga lyckoriket. Hon beskrev dess krav som futtiga. Men det går att vända på resonemanget. Key var så upptagen att skildra sitt framtida lyckorike att hon inte hann tänka så mycket på de dagspolitiska realiteterna. Eller på att hennes utopi kanske inte tilltalade alla.

”Missbrukad kvinnokraft” är full av para-

doxer av detta slag. Känslargument blandas med förnuftsargument. Berättarens egen vetenskapliga retorik rimmar illa med den slags känsligenialitet hon vill att kvinnorna ska utveckla. Mathilda Roos, en av Ellen Keys samtida författarkolleger, lyfter fram detta. Roos är kritisk till mycket i Keys text. Hon är erkänningsam i förhållande till Keys fredsarbete men har en annan uppfattning i försvarsfrågan. Hon ser ett nationellt försvar som ett nödvändigt ont. Men hon påpekar att Key är inkonsekvent i sin pacifism:

då fröken Key kommer in på själva försvarsrörelsen, då hon rent av fördömer kvinnans intresse för eller deltagande däri, men på samma gång talar om att modern skall lära barnen att älska sitt fosterland och, om så behöfves, gärna gjuta sitt blod därför, då bevisar fröken Key på ett eklatant sätt att det verkligen kan finnas sanning i hennes sats att kvinnan – till och med då hon är ”öfvermänniska” – behandlar logiken ytterst lekfullt (Roos 1896, s. 38).

Noter

1. Bl a följande forskare tar upp Ellen Keys betydelse som könsteoretiker i ett europeiskt perspektiv: Claudia Lindén: *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, Symposium 2002; Birgitta Holm: ”Die Grosstante Europas’. Ellen Key som europeisk intellektuell”, *Ellen Key 1849–1999. En minnesbok*, red. Birgit Gerhardsson, Futurum 1999; Ebba Witt Brattström: *Ediths jag. Edith Södergran och modernismens födelse*, Norstedts 1997 och Ellinor Melander: ”Vän eller fiende? Ellen Keys mottagande i sekelskiftets tyska kvinnorörelse”, *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, red. Ulla Wikander & Christina Carlsson Wetterberg, Tiden 1994.
2. Denna artikel är ett utdrag ur en längre text om Key som ingår i bokprojektet ”Tribader, androgyner och kvinnosakskvinnor. En studie om könsnormer och könsöverträdelser i det förra sekelskiftets skönlitteratur och sakprosa”.
3. Ulla Manns lyfter t ex fram att Ellen Kleman i en recension undrade om barnlösa kvinnor fick plats i Keys framtidssamhälle. Se *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884–1921*, Symposium 1997, s. 71.
4. Några viktiga verk om Key är Thorbjörn Lengborn: *Ellen Key och skönheten. Estetiska och konstpedagogiska utvecklingslinjer i Ellen Keys författarskap 1891–1906*, Gidlunds 2002; *Ellen Key 1849–1999. En minnesbok*; *Ny syn på Ellen Key. 32 texter av 23 författare*, red. Siv Hackzell, Bembo bok 2000; Inger Hammar: *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900*, Carlssons 1999; Christina Sundström: ”Både och. Om Ellen Keys integrering i offentligheten belyst utifrån några retoriska analyser”, *Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet 1991*; Beata Losman: *Kamp för ett nytt kvinnoliv. Ellen Keys idéer och deras betydelse för sekelskiftets unga kvinnor*, Liber förlag 1980; Ronny Ambjörnsson: *Samhällsmodern. Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896*, Göteborgs universitet 1974; Ulf Wittrock: *Ellen Keys väg från kristendom till livstro*, Appelberg 1953.
5. Många genusforskare har lyft fram det problematiska i Keys feminism. Se bl a Lisbeth Stenberg: ”Sexualmoral och driftsfixering. Förnuft och kön i 1880-talets skandinaviska sedlighetsdebatt”, *Nationell hängivenhet och europeisk klarhet. Aspekter*

på den europeiska identiteten kring sekelskiftet 1900, red. Barbro Kvist Dahlstedt & Sten Dahlstedt, Symposion 1999; Fredrika Lagergren: "Den strategiska egendomligheten – Ellen Keys politiska filosofi", *Tidskrift för politisk filosofi* 2002:1 och *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*, Symposion 1999; Ingrid Svensson: *Klara Johanson som kritiker*, Uppsala universitet 1997; Manns, Melander, Wikander: *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, Studentlitteratur 2001; Ulla Manns 1997 och Beata Losman 1980.

6. "Genom att analysera och problematisera den vedertagna bilden av Ellen Keys tänkande som 'särart' och samtidigt att vägra läsa hennes eget system som antitetiskt, dvs som motsägsfullt, vill jag ge en annan förståelse av hennes tänkande kring kroppen. Min utgångspunkt är att Keys tänkande istället ifrågasätter splittringen mellan kropp och själ, mellan natur och kultur. Hon kritiserar ett dualistiskt åtskiljande av kropp och själ, där evolutionsteorin blir ett verktyg för att sammanlänka kropp och själ till en växelverkande rörelse. Jag menar att det är i relation till denna ambition att överskrida motsatser som vi måste förstå hennes kvinno-syn." Lindén 2002, s. 27.
7. Länge ansåg de själva att deras åsikter i könsfrågan liknade varandra. "Ja, nu, efter 13 år säger Ellen Key hvad jag sade för 13 år sen, och fick lida för!", klagade Strindberg i ett brev 1896. I *Kvinno-psykologi och kvinnlig logik* från samma år funderade Key över om "den välbehöfliga omdaning af synpunkten för kvinnofrågan, som jag velat bringa till diskussion, redan ägt rum, tack vare det starka angreppet från Strindberg för omkring tretton år sedan" (s. 186). Lindén är kritisk mot att Key jämförs med Strindberg, Lindén 2002, s. 223 ff. Keys samtida kritiker och nutida forskare som Lisbeth Stenberg 1999, Ulla Manns 1997 och Hjördis Levin: *Testiklarnas herravälde. Sexualmoralens historia*, Akademilitteratur 1986, menar att det finns fog för en sådan jämförelse.
8. Manns 1994.
9. Ulla Manns 1997 och "Kvinnofrigörelse och moderskap. En diskussion mellan Fredrika Bremer-förbundet och Ellen Key", *Det evigt kvinnliga* 1994.
10. Manns 1994, s. 57–58
11. I recensioner av Charlotte Perkins Gilmans och Rosa Mayreders böcker i *Dagny* framställs de traditionella könsrollerna som skapade inom en androcentrisk värld. De recenserade verken är Gilmans *Hemmet, dess verksamhet och inflytande* och *Den av mannen skapade världen* och Mayreders *Kvinnlighet, manlighet och mänsklighet*. Recensenten var Ellen Kleman. Se Manns 1997.
12. *Kvinno-psykologi och kvinnlig logik*, Bonniers 1896, s. 186. Sidhänvisningarna i den löpande framställningen avser första upplagan om inte annat anges.
13. För en genomgång av dessa skrifter och forskningen om dem, se Manns 1997.
14. Vilket också Lindén 2002, Manns 1997 och Ambjörnsson 1974 påpekar.
15. "Men så snart en kvinna verkligen med sin egen röst tolkar sina egna känslor för lifvet och människorna, naturen och konsten, då visa männen sig som villiga ehuru ännu oöfvade lyssnare" (s. 33).
16. Lindén framhåller det tvetydiga i sierske- rollen och menar att Keys manliga kritiker med detta epitet försökte undergräva hennes auktoritet. Men man bör inte glömma att Key själv iklädde sig denna roll.

17. Om tidens idéer kring könets och den mänskliga artens utveckling, se bl a Pia Laskars kommande avhandling om kön, sexualitet och normalitet i sexhandböcker 1800–1920; Maja Larsson: *Den moraliska kroppen. Tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin*, Gidlunds 2002; Sylvia Määtä: *Kön och evolution. Charlotte Perkins Gilmans feministiska utopier 1911–1916*, Nya Doxa 1997; Karin Johannesson: *Den mörka kontinenten. kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*; Norstedts 1994 samt Ambjörnsson 1974.
18. Det motsägelsefulla i sättet att använda denna ekvation framhölls också av samtida kritiker, tex av Mathilda Roos i *Ett ord till fröken Key och till den svenska kvinnan*, Bonniers 1896.
19. Detta lyfter Margaretha Fahlgren fram i *Kvinnans ekvation. Kön, makt och rationalitet i Strindbergs författarskap*, Carlssons 1994.
20. Määtä 1997, s. 98.
21. Att det var Keys antifeminism som väckte gehör framhölls redan av Anna Maria Roos: *Framtidens religion och framtidens kvinna*, Wahlström & Widstrand 1908.
22. Ellen Key: *Kvinno-psykologi och kvinnlig logik. En studie och ett försvar*, Bonniers 1896, s. 170.
23. Detta lyfter inte minst Claudia Lindén fram. Se avsnittet ”Fröken Key och Ernst Ahlgren – en kärlekshistoria”, Lindén 2002, s. 273–303.
24. Manns 1997.

Summary

Ellen Key was one of the most influential writers on gender issues in Sweden at the turn of the century 1800/1900. She was internationally well known, and kept in touch with many distinguished European writers within this field. She introduced the concept

”social mother”. Ellen Key wrote about feminist issues and women’s movements, but she wrote in a way that was controversial to many contemporary feminists.

She criticised the institution of marriage, had a sympathetic attitude to extramarital relations and pleaded for better social and legal conditions for unmarried mothers and their children. This, and many other feminist ideas, caused criticism from the conservative parties. But she also attacked the feminist movement for trying to obtain equal opportunities by transforming women’s gender roles to be more like those of men. She thought that if women were to study, work, exercise power and live like men did, their femininity would be impaired in the not so far future. She also meant that this imperfection could be handed down from one generation to another.

Ellen Key mixed sex and gender in a sometimes very confusing way, which was rather typical of the period. Her thinking was as heavily influenced by eugenics and social Darwinism as it was by feminist thinking. This article aim to show in what ways, according to Key, feminism threatened femininity and in the long run human race itself. It is shown that heteronormativity and contemporary antifeminist clichés play an important role in this feared process.

Another focus in the article is to analyse the paradoxes, inconsistencies and contradictions in ”Missbrukad kvinnokraft” (”Misused Women’s Power”) 1896. It is suggested that by analysing the textual and logical ambivalences in Ellen Keys thinking we may learn more not only about the mechanisms of heteronormativity but also about the breaches against it.

Eva Borgström

Litteraturvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet
Box 200
SE 405 30 Göteborg
eva.borgstrom@lit.gu.se